

postupke Udbe ili Bušićevu aktivnost od 1968. do 1971., a možda i u onima o njegovu životu u drugoj emigraciji. Iz knjige se iščitava dio hrvatske povijesti XX. stoljeća, i to onaj dio o kojem se u Hrvatskoj nije smjelo pisati, kao i o povijesti hrvatske političke emigracije o kojoj se, čini mi se, prvi put progovara objektivno.

Ova je knjiga svojevrsna osuda totalitarnoga sustava vlasti FNRJ/SFRJ, posebno njezina policijskoga represivnog sustava, čije su žrtve bili oni koji su se tom sustavu suprotstavljali i tražili liberalni, višestranački i demokratski sustav vlasti kao i suvremenu nezavisnu hrvatsku državu. Iako je knjiga znanstveno djelo, čita se kao roman, puna je dramatike, njezin sadržaj budi emocije, napet je, potresan i tragičan.

Ako bismo dali kakve sugestije s obzirom na njezino drugo izdanje, onda bi bilo dobro uz eventualne dopune iz niza kratkih tematskih cjelina sadržaj koncipirati u četiri do pet većih cjelina uz moguće sadašnje odjeljke kao podcjeline. Time bi metodološki i koncepcijski knjiga bila bolje organizirana, a bila bi mnogo bolja ostvarena i njezina sintetičnost. Ova primjedba ide više uredniku nego autoru. Bilo bi dobro napraviti uži izbor imena Bušićevih suradnika ili ih umetnuti u bilješku. U tekstu ima mnogo imena, a uz to i sličnih prezimena, pa se koncentracija čitatelja ponekad gubi. Na str. 26. navodi se da Udba prati djelovanje Bušića od 1956. godine, kada je bio u II. razredu gimnazije. Taj podatak treba ispraviti. Navedene je godine Bruno Bušić bio u VI., a ne II. razredu gimnazije, jer je gimnazija tada još bila osmorazredna škola.

FRANKO MIROŠEVIĆ

Augustin FRANIĆ, *KPD Lepoglava: mučilište i gubilište hrvatskih političkih osuđenika*, drugo, dopunjeno i prošireno izdanje, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Dubrovnik 2010., 304 str.

Brojni su uzroci zbog kojih su posljednja stoljeća hrvatske povijesti obilježena fenomenom političkog uzništva. Dijelom su ti uzroci ostali konstanta, dijelom se mijenjaju, ovisno o prilikama i okolnostima. No, već je na prvi pogled lako uočiti da utamničenja, osude i kazne u ranijem razdoblju uzmiču pred dvadesetim stoljećem, u kome broj političkih zatvorenika postaje neusporedivo veći, a njihov tretman u kaznionicama puno brutalniji. I ako su okovi na nogama bana Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana u tamnici u Bečkome Novom Mjestu u neku ruku postali simbolom hrvatskoga XVII. stoljeća, ako XVIII. stoljeće promatramo kroz prizmu stradanja i smrti fra Filipa Grabovca u mletačkim uzama, a XIX. stoljeće obilježavaju, primjerice, progoni pravaških prvaka nakon Rakovičkog ustanka, onda je posve jasno da su svi ti progoni ostavili ipak manje traga u kolektivnom pamćenju hrvatskog naroda od mnoštva osuđenih (pa i obješenih ili strijeljanih!) u doba prve jugoslavenske države, odnosno od desetaka tisuća političkih uznika u robijašnicama i logorima poratne, komunističke Jugoslavije, države koja je toliko slavljena kao tobože završna faza u emancipaciji, ujedinjenju i oslobođenju hrvatskog naroda. A posljednji je hrvatski politički uznik iz tamnice pušten u kasno proljeće 1990., nakon izbora na kojima su komunisti izgubili vlast.

Unatoč svemu tome, fenomen političkog uzništva u razdoblju dviju jugoslovenskih država još je uvijek zapravo neistražena tema. Političkim progonima Hrvata u doba Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca odnosno Kraljevine Jugoslavije (od petoprosinačkih demonstracija 1918. i progona nepoćudnih osoba odmah nakon «ujedinjenja», do utamničenja hrvatskih nacionalista u Lepoglavi odnosno u koncentracijskom logoru u Krušćici kod Viteza 1940./41) bavila se, doduše, nekolicina povjesničara (npr. Rudolf Horvat i Bosiljka Janjatović), opisani su oni u nizu više ili manje vrijednih publicističko-propagandnih publikacija (Ante Pavelić, Fran Binički, Ivan Bernardić i dr.), pa i književnih djela (Miroslav Krleža, Jerko Skračić). Pisalo se o njima, napose u doba šestosiječanjske diktature, i u inozemstvu (Henri Barbusse, Rhys J. Davies i Ben Riley, Henri Pozzi itd.), a u svojim su letcima, listovima i brošurama hrvatski nacionalisti (ustaše) i komunisti opširno izvješćivali o stanju u zatvorima, koristeći te opise i dokumente kao sredstvo diskreditiranja jugoslovenskog režima i kao opravdanje vlastitih zahtjeva i težnji.

Iza Drugoga svjetskog rata rata je bilo drugačije. Nije se razlika sastojala samo u tome da se u komunističkim zatvorima nije moglo prevoditi nepoćudne knjige (kao što je komunist Moša Pijade na robiji prevodio Marxov *Kapital*), i da je bilo nezamislivo da se u njih prokrijumčari inozemni, pa čak i emigrantski tisak (kao što je Cvjetko Hadžija u zatvoru znao dobiti *Corriere della Sera*, a Marko Hranilović čak i ustaški *Grič!*). U komunističkom je poredku zatvorski režim bio neusporedivo stroži, tortura rafiniranija i brutalnija, a vijesti koje su dopirale do javnosti mršavije. Dugogodišnja skoro potpuna zatvorenost jugoslovenskih granica i apsolutna cenzura domaćih medija pridonijeli su tomu da se u inozemnom tisku o političkim uznicima, napose o hrvatskima, piše dosta rijetko. Čak ni hrvatska politička emigracija, koja je bila višestruko brojnija, intelektualno snažnija i financijski moćnija od one međuratne, nije lako dolazila do vijesti o stanju u jugoslovenskim zatvorima, pa se, primjerice, o hrvatskim nacionalistima na Golome otoku počinje pisati tek od 1960. godine.

Zato su poratni politički procesi i robijanje u neusporedivo okrutnijim uvjetima u komunističkim zatvorima – ne računajući razmjerno dobro osvijetljenu sudbinu zagrebačkog nadbiskupa, kardinala Alojzija Stepinca, donekle i osuđenika iz «križarskog procesa» Božidaru Kavranu i drugovima te vrijednu zbirku dokumenata o suđenjima Vladi Gotovcu – zasad obrađeni tek u memoarskome štivu. A i na taj se pothvat odvažilo vrlo malo bivših političkih robijaša, uvrh glave njih tridesetak ili – ako se izuzme memoarska literatura koja se prvenstveno bavi Bleburgom i Križnim putom 1945. godine – još i manje (npr. Marko Veselica, Slavko Radičević, Ante Prpić, Ivan John Pintar, Kaja Pereković, Augustin Tomlinović, Marica Stanković, Josip Bejuk, Blaž Borić, Ivo Bjelokosić, Božidar Kovačević, Mijo Jurić, Dinko Jonjić i sl.).

Zašto je tako, zasad se može samo nagađati. Teško je objasniti manjak volje da se dokumentira i istraži taj segment života u totalitarnome komunističkom sustavu, koji je na pojedincima, skupinama, pa i na čitavu narodu ostavio iznimno duboke tragove u političkom, psihološkom i sociološkom pogledu. Još je teže objasniti zašto je, nasuprot slučaju Hrvatske, gdje ni neposredno nakon sloma komunizma i raspada Jugoslavije nije došlo do pojavljivanja većeg broja uspomena ili studija o višedesetljetnom sustavu represije, takva literatura doživjela pravi procvat u Rusiji, Češkoj ili u Srbiji. Štoviše, u Hrvatskoj – iz koje je potjecao općenito manji broj utamničenih pristaša Rezolucije Informbiroa 1948. godine – relativno malobrojni *ibeovci* objavili su

razmjerno više memoarskih knjiga od osuđenih hrvatskih nacionalista. Treba li uzrok toj nelogičnosti tražiti u nedostatku interesa hrvatske javnosti za štivo o progonu hrvatskih nacionalista, u činjenici da su velikosrpska agresija i ratna stradanja skrenula pozornost s te teme, u ideologiji nacionalnog pomirenja u koju se podsjećanje na zločine jugoslavenskih komunista nije sasvim uklapalo, ili u još nekim razlozima, zasad je nemoguće reći.

Tu prazninu ipak dijelom popunjavaju istraživanja dr. Augustina Franića. Dugogodišnji predsjednik dubrovačke podružnice Hrvatskog društva političkih zatvorenika, A. Franić, rođen u Dubrovniku 1929. godine, i sâm je politički uznik: kao mladić je u dva navrata suđen kao hrvatski nacionalist, pa je do navršene 29. godine punih devet godina proveo na robiji. Prvu, petogodišnju kaznu je izdržavao u kaznionici u Lepoglavi, odakle je na godinu i devet mjeseci odveden na prisilni rad u rudnik ugljena u Raši; drugu, četverogodišnju kaznu je izdržao u Lepoglavi i u Staroj Gradiški.

O tim mjestima svoga tamnovanja Franić je objavio više članaka i dvije knjige. Naslovom prve, *KPD Lepoglava: mučilište i gubilište hrvatskih političkih osuđenika* (Dubrovnik, 2000., 248 str.), poslužio se autor i kod druge: *KPD Stara Gradiška: mučilište i gubilište hrvatskih političkih osuđenika* (Dubrovnik, 2009., 302 str.). Potonju je u *Časopisu za suvremenu povijest*, br. 1/2010, str. 241.-243., prikazao dr. Vladimir Geiger. No, prije par mjeseci je Franić objavio i drugo, znatno prošireno i bitno dopunjeno izdanje svoje knjige o lepoglavskoj kaznionici. U ovo je izdanje, pored fotografija većeg broja lepoglavskih političkih zatvorenika, uvršteno i pedesetak priloga u prijepisu i u faksimilu, a knjiga ima i sažetke na engleskome, njemačkom, španjolskom, francuskom i talijanskom jeziku.

U knjizi se Franić ne bavi djelovanjem lepoglavske kaznionice prije 1945., nego samo sudbinom onih političkih zatvorenika koji su u njoj zatvoreni u doba poratne Jugoslavije. Preciznog podatka o broju političkih uznika koji su u toj kaznionici izdržavali kaznu, nažalost, nema, ali je poznato kako je američka diplomacija krajem 40-tih godina XX. stoljeća procjenjivala da u Lepoglavi robija oko 4.000 političkih uznika. Uz mnoštvo literature, autor je pregledao i proučio obilno arhivsko gradivo koje je navedeno među izvorima. Riječ je o nizu fondova u Hrvatskome državnom arhivu i u drugim arhivskim ustanovama, što uključuje i gradivo same lepoglavske kaznionice, Matičnog ureda Lepoglava te matičnih i župnih ureda u mjestima iz kojih potječu osuđeni robijaši. No budući da je to gradivo nesređeno i istraživaču dostupno tek djelomično, knjiga je pisana popularnim stilom (vjerojatno i zato što je prvenstveno namijenjena «robijaškoj populaciji»), bez bilježaka i preciznog navođenja svakoga pojedinog arhivskog dokumenta, što olakšava čitanje, ali će ipak otežati verifikaciju dokumentacije i nastavak istraživanja problema.

Osim predgovora, uvoda, zaključnih razmatranja i priloga, Franićeva se knjiga sastoji od devet poglavlja. U prvom dijelu «Režim u KPD Lepoglava», str. 15.-33), autor donosi sažetu povijest kaznionice, a potom opisuje zatvorski režim u Lepoglavi (ulazak u zatvor, život na odjelu, hrana, odjeća i obuća, šetnja, primanje pisama i paketa, posjeti, stegovne kazne, liječnička skrb i sl.). Opširnije se bavi i radom na kaznioničkim radilištima (sâm je pisac, kao što je spomenuto, bio «posuđen» Istarskim rudnicima ugljena), što je korisno osobito u svjetlu činjenice da u javnosti općenito postoji dojam kako politički uznici nisu radili ili nisu radili korisne poslove, pri čemu se zaboravlja

da su upravo hrvatski politički uznici izgrađivali «autoput bratstva i jedinstva», gradili Novi Beograd, u vodi do pasa meliorirali Lonjsko polje, na Golome otoku vadili i mljeli kamen te proizvodili betonske pločice za izvoz u Italiju i sl. U istoj glavi se Franić bavi likom dugogodišnjeg upravitelja tamnice, Josipa Špiranca, koji je u uspomenu svih lepoglavskih robijaša ostao zabilježen po svojim sadističkim sklonostima.

Drugi dio knjige (str. 34.-91.) nosi naslov «Umrli osuđenici prema evidencijama KPD Lepoglava». Tu je, abecednim redom, poredano dvjestotinjak sažetih biografija hrvatskih političkih uznika te tridesetak Srba i drugih stranaca koji su u lepoglavskoj kaznionici umrli ili su ubijeni. Razumije se, u službenim se podatcima redovito govori o smrti prouzročenoj uzrokom koji nije u kauzalnoj vezi s robijanjem, no Franiću je pošlo za rukom rekonstruirati niz slučajeva u kojima su zatvorske vlasti očito krivotvorile podatke o uzrocima smrti osuđenika.

Treći dio («Fizičko i psihičko zlostavljanje osuđenika», str. 92.-100.), uglavnom se temelji na vlastitome autorovu iskustvu te na objavljenim sjećanjima drugih robijaša. Iza njega, u četvrtom i petom poglavlju, logično se nastavlja opis uspelih i neuspelih pokušaja bijega («Tragičan bijeg dviju velikih skupina», str. 101.-132. i «Pokušaj bijega kao izlaz», str. 133.-137.). I u tim je glavama Franić poimence obradio veliki broj uspješnih i neuspješnih bjegunaca, rekonstruirajući njihove pojedinačne sudbine. U šestome poglavlju («Likvidacije osuđenika», str. 138.-180.) opisane su pojedinačne i skupne likvidacije lepoglavskih uznika, a sedmo je poglavlje (str. 181.-193.) posvećeno zagrebačkom nadbiskupu dr. Alojziju Stepincu koji je, kao što je poznato, dobar dio svoje kazne odležao u Lepoglavi, sve do premještaja u kućni pritvor u rodni mu Krašić.

Osmo poglavlje bavi se pitanjem koje se obično previđa u svakoj raspravi o djelovanju kaznioničkog sustava u totalitarnom poredku: utjecajem postojanja kaznionice u kojoj kaznu izdržavaju politički zatvorenici na političko raspoloženje okolnog pučanstva te na mjere koje vlasti poduzimaju da bi to pučanstvo držale u pokornosti. U tom poglavlju («Strahovlada i teror izvan kaznioničkog zida», str. 194.-215.) Franić je opisa i uglavnom nepoznatu zamisao stvaranja organizacije za oslobođenje robijaša, na čelu koje je stajao ugledni hrvatski sindikalist Andrija Mrzlečki. Posljednje, deveto poglavlje («Što je to 'preodgojen osuđenik'», str. 216.-219) zapravo je finale čitave knjige; ono je opis osobe koja je nasiljem i terorom duševno, moralno i tjelesno svedena na ništicu.

Drugo, dopunjeno i prošireno izdanje knjige dr. A. Franića o djelovanju lepoglavske kaznionice 1945.-1990. nizom dokumenata i obiljem podataka, a osobito pitanjima koja provocira, predstavlja važan doprinos proučavanju i shvaćanju novije hrvatske povijesti.

TOMISLAV JONJIĆ